SPACER „W POSZUKIWANIU MIĘDZYWOJENNEGO MODERNIZMU”

dr inż. arch. Monika Ewa Adamska

Trasa Spaceru: ● Start: Plac Adama Mickiewicza i kościoł pw. św. Piotra i Pawła → skrzyżowanie ulic T. Kościuszki i Katowickiej → ul. T. Kościuszki → ul. H. Kołłątaja → ul. Ozimska → plac Wolności → ul. Krakowska → Rynek → ul. Zamkowa → Staw Zamkowy → ul. N. Barlickiego → ul. M. Niedziałkowskiego → ul. Strzelców Bytomskich → ul. Powstańców Śląskich **:Koniec ●**

Wprowadzenie

Okres międzywojenny to czas intensywnego rozwoju przestrzennego Opola - stolicy Prowincji Górnośląskiej w niemieckim systemie administracyjnym, w okresie funkcjonowania Republiki Weimarskiej, a następnie Rzeszy Niemieckiej. W tym okresie, w architekturze kształtował się nowy kierunek odrzucający stylistykę historyzmu i secesji, oparty na funkcjonalności i racjonalizmie. Modernizm w architekturze cechowały: asymetryczna kompozycja, kubiczne formy, poziome pasy okien, płaskie dachy, brak tradycyjnej dekoracji, nowoczesne materiały i konstrukcja. W urbanistyce istotne stało się m.in. właściwe usytuowanie budynku w stosunku do stron świata i prawidłowe przewietrzanie. W latach 20 i 30. XX w. zrealizowano w Opolu szereg zespołów i osiedli mieszkaniowych jeszcze wpisujących się w malowniczą koncepcję miasta-ogrodu lub już opartych o elementy racjonalnej, nowoczesnej urbanistyki tamtego okresu i stanowiących do dzisiaj uporządkowane fragmenty zurbanizowanej przestrzeni miasta. W okresie międzywojennym powstało w Opolu również wiele obiektów użyteczności publicznej. Te wcześniejsze o klasycyzującym detalu, nieco późniejsze łączące w różnym stopniu rozwiązania tradycyjne ze stylistyką modernizmu lub elementami ekspresjonizmu, wreszcie również realizacje wpisujące się całkowicie w nurt modernizmu. Szkoły, siedziby izb zawodowych oraz kościoły, które kształtowały wówczas oblicze nowoczesnej stolicy regionu, to obiekty nadal wyróżniające się w przestrzeni miejskiej Opola, budujące jego tożsamość i świadczące o złożonej historii.

1. Plac A. Mickiewicza, w drugim planie kościół Piotra i Pawła, fot. G. Schiller.

Od momentu, gdy Opole zostało mianowane stolicą rejencji w 1816 r., liczba ludności wzrosła od ok. 7.000 w 1840 r., przez ok. 30.000 w 1900 r., do ok. 50.000 przed wybuchem drugiej wojny światowej. W 1925 r. urzędnicy, nauczyciele, pracownicy administracyjni oraz ich rodziny liczyli ok. 25 tys. (60% z 42 tys. mieszkańców). Ta specyfika struktury zatrudnienia sprawiła, że Opole nazywane było „miastem urzędniczym” *Beamtenstadt*. W 1936 r. powierzchnia miasta w wyniku kolejnych przyłączeń wynosiła 31 km2. Dla porównania od stycznia 2017 r. powierzchni Opola wynosi 150 km2, a miasto liczy

ok. 128 tys. mieszkańców. Spacer *„W poszukiwaniu międzywojennego modernizmu”* ma na celu przybliżenie tych obiektów wzniesionych w okresie międzywojennym, których stylistyka jest najbliższa międzywojennemu modernizmowi. Zamiarem jest również przedstawienie biogramów architektów, w przypadkach gdy autorstwo obiektów jest potwierdzone w materiałach źródłowych. Trasa spaceru rozpoczyna się na placu Adama Mickiewicza, **(fot. 1)** przed kościołem św. Piotra i Pawła, a kończy na Wyspie Pasiece, w pobliżu Parku Nadodrzańskim.

Plac A. Mickiewicza z kościołem pw. św. Piotra i Pawła, architekci: Arthur Kickton, Arthur Reck

W latach 1923-1925, w rejonie ulic T. Kościuszki i Katowickiej, zrealizowano kościół św. Piotra i Pawła wraz z plebanią. Zamysł budowy kościoła powstał jeszcze przed pierwszą wojną światową. Projekt w stylistyce neogotyckiej opracował wówczas architekt Josef Welz z Berlina-Wilmesdorf. Po wojnie nie powrócono do koncepcji Welza. Nowy projekt powstał pod kierownictwem Arthura Kicktona i we współpracy z radcą budowlanym rejencji Arthurem Reckiem. Ustalenie zaangażowania i udziału obu architektów w projekcie i realizacji kościoła św. Piotra i Pawła wymagałoby dalszych badań. Częstsze wskazanie w źródłach Arthura Recka jako autora kościoła, może świadczyć np. o jego wiodącej roli na etapie realizacji. Ostatecznie bryła świątyni otrzymała formę trójnawowej bazyliki z transeptem, o horyzontalnym układzie, zrównoważonym wieżą o charakterystycznym kopulastym hełmie umieszczoną w narożu zachodniej fasady. Arkadowy portyk i trójkątne zwieńczenie w elewacji frontowej to nawiązania do wzorców starochrześcijańskich. Całość została wykonana w technologii betonu, materiału dostępnego w związku z szeregiem cementowni funkcjonujących w Opolu, surowa faktura szarych ścian oddaje rysunek szalunku. **(fot. 2)** Syntetyczne uproszczenie tradycyjnych wzorców oraz

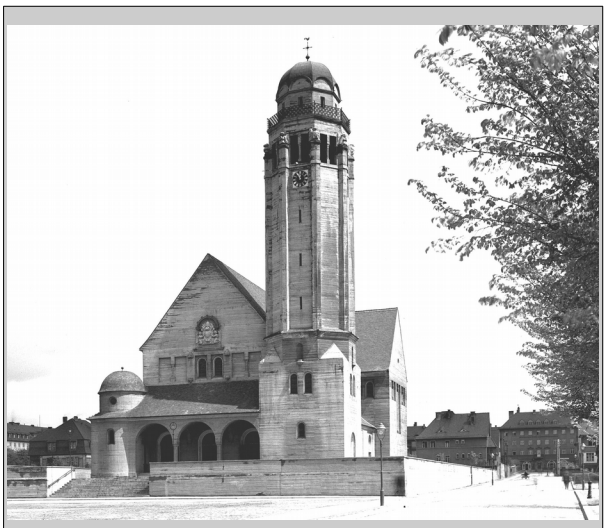

2. Kościół pw. św. Piotra i Pawła, krótko po zakończeniu budowy, ok. 1925 roku, fot. zbiory Narodowego Archiwum Cyfrowego.

3a. Kościół pw. św. Piotra i Pawła wraz z zieleńcem, po 1925 roku, fot. zbiory Narodowego Archiwum Cyfrowego.

nowoczesna technologia to zdecydowanie nowatorskie elementy, pozwalające na włączenie obiektu do trasy spaceru.

Na uwagę zasługuje również koncepcja urbanistyczna, kościół św. Piotra i Pawła interesująco zamyka oś ul. T. Kościuszki i pozytywnie wpisuje się w rejon wschodniej części śródmieścia oraz sąsiedztwo innych obiektów publicznych, a jego charakterystyczna wieża widoczna jest z różnych kierunków. Jej istotnym elementem było, obecnie w części nieczytelne, rozwiązanie projektowe placu przed kościołem, wówczas o nazwie *Strassburger Platz*. Modernistyczna koncepcja zagospodarowania zielonego skweru, znana obecnie z zachowanych fotografii, podporządkowana była ekspozycji nowoczesnej bryły kościoła zamykającej jego oś podłużną i składała się z prostokątnego wgłębnika obrzeżonego pasami rabat kwiatowych i otoczonego alejkami z ławkami. Skarpy wgłębnika zostały obsadzone krzewami i żywopłotem z cisa pospolitego, umieszczono w nich również schody terenowe. Po stronie południowej oraz północnej placu nasadzono w formie szpalerów lipy drobnolistne. **(fot. 3a i 3b)** Po drugiej wojnie światowej logiczne i spójne w formie zagospodarowanie placu uległo degradacji poprzez wyrównanie poziomów placu, zaokrąglenie głównego trawnika, budowę fontanny na osi widokowej i nasadzenie solitera buka zwyczajnego przy osi widokowej. Decyzją zamykającą ostatecznie główną oś i dzielącą plac na dwie części, była lokalizacja w latach 60. XX w. interesująco zaprojektowanego pomnika z popiersiem Adama Mickiewicza. Obecnie stan techniczny wyposażenia placu jest zły: asfaltowe ścieżki są popękane, a wyrośnięte szpalery cisów zasłaniają widok na kościół. Opracowany został projekt rewitalizacji placu, który odtwarza w dużej części jego pierwotne założenia przestrzenne, uwzględniając jednak niektóre z powojennych decyzji. Jego realizacja przywróciłaby tej części miasta zieloną przestrzeń publiczną o wysokich walorach estetycznych, spójną stylistycznie z otaczającą plac architekturą pochodzącą z lat 20. XX wieku.

3b. Kościół pw. św. Piotra i Pawła wraz z zieleńcem, po 1925 roku, fot. zbiory Narodowego Archiwum Cyfrowego.

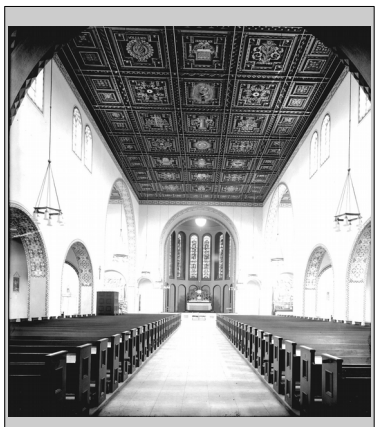

4. Wnętrze kościoła pw Piotra i Pawła, z zb. NAC.

5. Wnętrze kościoła pw Piotra i Pawła, z zb. NAC.

6. Wnętrze kościoła pw Piotra i Pawła, z zb. NAC.

Arthur Kickton to specjalista w zakresie architektury sakralnej i jeden z najwybitniejszych architektów projektujących dla międzywojennego Opola. Kickton urodził się w 1861 r. w Kwidzyniu (*Marienwerder*) w prowincji Prusy Zachodnie (*Westpreußen*). Po studiach w zakresie architektury i historii sztuki na Uniwersytecie Technicznym w Berlinie-Charlottenburgu, związany był z urzędami budowlanymi Berlina, rejencji poznańskiej oraz

poczdamskiej. Swoją zawodową karierę rozpoczął prowadzeniem prac konserwatorskich na zamku w Malborku, następnie kierował budową licznych kościołów. Architekt po pierwszej wojnie światowej uczestniczył w odbudowie szeregu kościołów w Prusach Wschodnich (*Ostpreußen*) zniszczonych w trakcie działań wojennych. Arthur Kickton, równolegle z pracą projektową, wykładał problematykę ochrony i konserwacji zabytków na swoim macierzystym uniwersytecie, zmarł w 1944 r. Wśród zrealizowanych projektów kościołów na Śląsku autorstwa Arthura Kicktona należy wyróżnić: nieistniejący obecnie ewangelicki kościół św. Pawła we Wrocławiu wraz z zespołem obiektów parafialnych (1910-1913), kościół św. Józefa w Opolu-Szczepanowicach (1928-1929) oraz kościół św. Barbary w Bytomiu (1928-1930). Arthur Kickton w swoich projektach obiektów sakralnych przekładał historyczne wzorce na język form nowoczesnych.

Arthur Reck w latach 20. XX w. pełnił funkcję radcy budowlanego prowincji górnośląskiej, w latach 30. XX w. awansował na stanowisko dyrektora ministerialnego, jego dalsze losy zawodowe związane były m.in. z Erfurtem i Berlinem

Skrzyżowanie ulic Tadeusza Kościuszki i Katowickiej

Wschodnia część miasta w okresie międzywojennym podlegała intensywnej urbanizacji w oparciu o wytyczoną w XX w. regularną siatkę ulic o kierunkach wschód-zachód: *Sedan Strasse, Porsch Strasse, Moltke Strasse* (obecnie ulice Grunwaldzka, A. Kośnego, T. Kościuszki) oraz północ-południe: *Vogt Strasse, Königs Strasse* (obecnie ulice Katowicka i

7. Skrzyżowanie ul. Katowickiej i ul. Kościuszki, widok z wieży kościoła pw. Piotra i Pawła, po 1927 roku, z zb. Narodowego Archiwum Cyfrowego.

Plebiscytowa). Ulica Katowicka szybko stała się ważną obwodnicą ówczesnego śródmieścia i stanowiła istotny element nowej części układu komunikacyjnego Opola. W okolicach skrzyżowania ulic Katowickiej i T. Kościuszki planowano stworzyć nowe centrum miejskie z wysoką koncentracją reprezentacyjnych i indywidualnie projektowanych obiektów użyteczności publicznej. **(fot. 7)** Już w 2. dekadzie XX w. w tym obszarze powstały dwie szkoły, podstawowa i średnia, nieco dalej w kierunku północnym kompleks szpitala. W latach 20. XX w. zlokalizowano tutaj siedziby dwóch izb zawodowych, urząd finansowy, kościół, szkołę zawodową i zabudowę mieszkaniową, a w latach 30. XX w. siedzibę towarzystwa mieszkaniowego. **(fot. 8)** Dalsze inwestycje realizowane już po drugiej wojnie światowej, wysoki budynek biurowy i siedziba NOT, wzmocniły rangę i znaczenie tego ośrodka usługowego miasta. Współcześnie większość budynków użyteczności publicznej zlokalizowanych w tym rejonie służy opolskiej nauce i oświacie, inne związane są z usługami służby zdrowia, kultu religijnego i administracji.

8. Izba Rzemieślnicza, ok. 1927 roku, z zb. NAC.

Ulica Tadeusza Kościuszki 43, obecnie Zespół Szkół Ekonomicznych, dawniej Izba Rolnicza Prowincji Górnośląskiej *(Landwirtschaftkammer für die Provinz Oberschlesien)*, architekt: Oskar Goltz

9. Izba Rolnicza Prowincji Górnośląskiej, krótko po zakończeniu budowy, lata 20. XX w., ze zb. NAC.

Rozpoczynamy wędrówkę ulicą T. Kościuszki, której zabudowa w przeważającej części powstała w okresie międzywojennym. Pod koniec lat 20. XX w., na narożnej działce, pomiędzy *Moltke Strasse* i *Dr. Dittel Strasse*, (obecnie ulice T. Kościuszki i E. Orzeszkowej), wzniesiona została siedziba Izby Rolniczej Prowincji Górnośląskiej. **(fot. 9)**

Koncepcja przestrzenna budynku oparta została o dynamiczną i asymetryczną kompozycję trzech prostopadłościennych brył o zróżnicowanych wysokościach i płaskich dachach. Najwyższa część środkowa spinała dwa niższe skrzydła boczne, a główne wejście zaakcentowane zostało filarowym podcieniem. Wyraz artystyczny obiektu o funkcjonalnych formach ożywiała harmonijna rytmika pionów i poziomów.

Oskar Goltz zestawił wertykalny rytm filarów międzyokiennych oraz wspomnianego podcienia z horyzontalnymi pasami okien oraz gzymsami. Na szczególną uwagę zasługiwało rozwiązanie części narożnej, w której pasy okien trzech kolejnych kondygnacji, podkreślone

gzymsami, przechodziły rytmicznie z jednej ściany na drugą dodając narożnikowi lekkości i przejrzystości. Rzeźbiarska plastyczność tych elementów skontrastowana z gładkimi, tynkowanymi ścianami nadała całości rys ekspresji. Można śmiało powiedzieć, że Oskar Goltz gmachem Izby Rolniczej wprowadził w przestrzeń Opola architekturę modernistyczną! Dawna siedziba Izby Rolniczej służy od szeregu lat potrzebom Zespołu Szkół Ekonomicznych. Spójne w wyrazie elewacje zostały niestety w części przebudowane tracąc swoją modernistyczną konsekwencję.

Oskar Goltz wyróżniający się wśród architektów działających na wolnym rynku w Opolu w okresie międzywojennym. Jego postać znana jest właściwie poprzez dokonania projektowe, jak dotąd nieznane są szczegóły jego biografii i powojenne losy. Wiadomo jedynie (w oparciu o informacje z zachowanych książek adresowych Opola), że w latach 30. XX w. pracownia Oskara Golzta znajdowała się przy *Eichendorffstrasse 4*, (obecnie ul. J. Ligonia) w budynku w którym architekt również mieszkał. Wszystkie jego znane realizacje to obiekty użyteczności publicznej, które powstały w latach 20. XX w. lub na początku lat 30. XX w. w Opolu: Izba Rolnicza i Izba Rzemieślnicza, w Bytomiu: zwycięski konkursowy projekt (w części zrealizowany) na rozbudowę placu Jana Sobieskiego (*Moltkeplatz*) i kompleks szpitala *(Landesfrauenklinik)* w Gliwicach.

Ulica Tadeusza Kościuszki 39-41, obecnie Zespół Szkół Elektrycznych, dawna Miejska Zawodowa Szkoła Rzemieślnicza i Handlowa (*Städliche Gewerbliche und Kaufmanische Berufsschulen*), architekt: Johannes Traugott Schmidt, rzeźbiarz: Thomas Myrtek

W bezpośrednim sąsiedztwie dawnej Izby Rolniczej, w latach 1928-1929, powstała Miejska Szkoła Rzemieślnicza i Handlowa w ramach, realizowanego już od końca XIX w., programu rozwoju szkolnictwa w Opolu. **(fot. 10)** Autorem projektu był miejski radca budowlany Johannes Traugott Schmidt, który budynek główny na planie litery „L" zestawił z niższym prostopadłościanem sali gimnastycznej. Zastosowane rozwiązania to połączenie stylistyki modernizmu (asymetryczna kompozycja, brak dekoracji, zestawienie kubicznych brył, horyzontalne pasy okien budynku głównego, wertykalne przeszklenia sali gimnastycznej, nowatorskie rozwiązania funkcjonalne) z elementami tradycji (wysokie dachy), co było charakterystyczne dla architektury międzywojennego Opola. Na uwagę zasługują reliefowe kompozycje figuralne dekorujące dwa główne wejścia autorstwa śląskiego rzeźbiarza Thomasa Myrtka, przedstawiają pary stojących postaci, dziewcząt i chłopców, ukazanych w syntetycznym uproszczeniu, z przedmiotami symbolizującymi edukacyjną funkcję budynku. **(fot. 10a)** Budynek przy ul. T. Kościuszki jest od lat 50. XX w. siedzibą Zespołu Szkół Elektrycznych. Ciągłość kształcenia zawodowego, trwająca ponad 80 lat, stanowi wyróżnik tej szkoły i jej wspaniałą tradycję, a funkcjonalnie zaprojektowane wnętrza spełniają do dzisiaj wymagania placówki edukacyjnej o zawodowym profilu.

10. Perspektywa Moltkestraße (dzisiejsza ul. Kościuszki), na pierwszym planie Miejska Zawodowa Szkoła Rzemieślnicza i Handlowa, krótko po zakończeniu budowy po 1929 r., z zb. NAC.

Johannes Traugott Schmidt urodził w 1893 r. w Pokoju k. Opola (*Carlsruhe O/S*) i studiował w Wyższej Szkole Technicznej w Monachium pod kierunkiem Theodora Fischera. Pierwsze zawodowe doświadczenia, w latach 1919-1922, Schmidt zdobywał w pracowni Richarda Riemerschmida, monachijskiego architekta związanego z Werkbundem, następnie krótko w Opolu: w Miejskim Urzędzie Budowlanym pod kierownictwem Karla Maurera oraz w spółce *Oberschlesien Wohnungfürsorgegesellschaft*. W latach 1924-1927 pracował w dla Urzędu Miasta w Zabrzu. W 1927 r. Johannes Schmidt objął w Opolu stanowisko miejskiego radcy budowlanego, które pełnił również w okresie III Rzeszy. Nieznane są powojenne losy architekta. Dorobek zawodowy Johannesa Schmidta w latach 20. i 30. XX w. to przede wszystkim projekty i realizacje szkół w Zabrzu oraz Opolu jak również rozbudowa opolskiego ratusza.

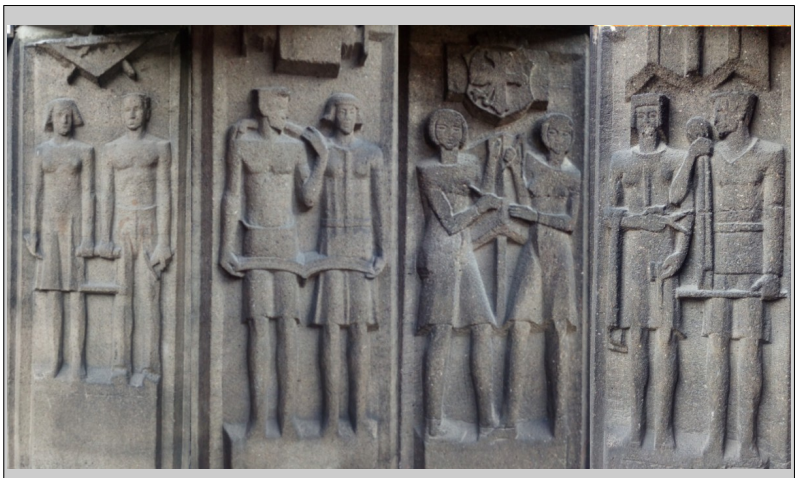

10a. Płaskorzeźby autorstwa Thomasa Myrtka na portalach Zespołu Szkół Elektrycznych w Opolu, widok współczesny, fot. B. Kubica.

Thomas Myrtek urodził się 28 grudnia 1888 r. w Bytomiu. Po ukończeniu szkoły powszechnej rozpoczął naukę zawodu kamieniarza w Bytomiu, którą następnie kontynuował w Bolesławcu. W 1908 r. uzyskał dyplom czeladnika i tytuł rzeźbiarza w kamieniu. Rok później, dzięki uzyskanemu stypendium, rozpoczął studia w Królewskiej Akademii Sztuki i Rzemiosła Artystycznego (*Königliche Akademie für Kunst und Kunstgewerbe*) we Wrocławiu, pod kierunkiem profesora Theodora von Gosen. W 1919 r., po ukończeniu, przerwanych udziałem w I wojnie światowej, studiów pozostał we Wrocławiu i rozpoczął swoją zawodową działalność jako niezależny artysta. Otrzymana w 1934 r. Nagroda Rzymska (*Rom-Preiss*) Pruskiej Akademii Sztuk Pięknych w Berlinie zaowocowała stypendium artystycznym w Rymie. Ostatnim etapem życia Thomasa Myrtka był pobyt w Grecji, w Atenach., gdzie zmarł w 1935 r. w pełni sił twórczych. W twórczości Thomasa Myrtka przeważała rzeźba figuralna; wolno stojąca oraz reliefowa, wykonana z kamienia, brązu oraz gliny również z betonu i terakoty. Prace artysty stanowiące elementy dekoracji plastycznej budynków publicznych Bytomia, Gliwic, Opola i Wrocławiu budują płynny dialog rzeźby i architektury.

Ulica Hugona Kołłątaja 14-16, narożna kamienica, dawna siedziba Cechu Rzemieślniczego,obecnie siedzina Urzędu Statystycznego w Opolu, architekt: nieznany

11. Repr. logo firmy Hermanna Müllera, wł prywatna.

Przekraczamy ul. W. Reymonta i kontynuujemy

12. Siedziba Cechu Rzemieślniczego, repr. karty pocztowej z lat 30. XX w. wł. prywatna.

spacer ul. T. Kościuszki, mijając po lewej stronie malownicze założenie pl. I. Daszyńskiego z secesyjną fontanną autorstwa rzeźbiarza Edmunda Gomansky'ego. Narożna kamienica przy *Bismarck Strasse* i *Moltke Strasse* (obecnie ulice H. Kołłątaja i T. Kościuszki) powstała w latach XX w. wpisując się logiką i przejrzystością kompozycji w stylistykę modernizmu. Budynek składa się z dwóch części; część narożna o czterech kondygnacjach (nr 14) wyróżnia się zaokrągleniem narożnika opasanym dodatkowo trzema wstęgami balkonów o pełnych balustradach oraz zaakcentowanym lekkim podwyższeniem środkowej części. Część (nr 16) od strony ulicy H. Kołłątaja jest niższa, trójkondygnacyjna. Rozwiązaniami, które tworzą efekt spójnej całości jest przede wszystkim elewacja licowana ceramiczną okładziną w postaci wąskich płytek w poziomym układzie i kolorystyce odcieni beżu i brązu. Ponadto obie części budynku łączą rytmy okien: w parterze zastosowano gęsto rozmieszczone okna o wertykalnej proporcji, na wyższych kondygnacjach rzadziej rozmieszczone o horyzontalnej proporcji, co wiązało się również z układem funkcjonalnym kamienicy, mianowicie usługami w parterze i mieszkaniami na wyższych kondygnacjach. Chociaż w kompozycji elewacji przeważają cechy architektury modernistycznej, kamienicę przekrywają tradycyjne wysokie dachy. Właścicielem kamienicy, według książki adresowej Opola z 1937 r., był Hermann Müller. **(fot. 11)** W parterze kamienicy pod numerami 14 i 16 prowadzony był handel hurtowy tkaninami, ponadto pod numerem 16 swoją siedzibą miał *Kreishandwerkerschaft des Stadt und Landkreises Oppeln* (Miejski i Powiatowy Cech Rzemieślniczy). **(fot. 12)** Mieszkańcami kamienicy byli zamożni obywatele Opola: kupcy, prokurent, radca rejencji oraz mistrz budowlany rejencji. Do dzisiaj zachowała się oryginalna dekoracja wejścia do Cechu Rzemieślniczego, na ościeżach znajdują się reliefy przedstawiające wiatraki z literami H i W oraz nożyce z centymetrem i szpulką nici. **(fot. 13)**Współcześnie budynek nadal pełni funkcję usługowo-mieszkaniową. Na parterze jak również na wyższych kondygnacjach znajdują się m.in. Urząd Statystyczny, sklep z artykułami dziecięcymi oraz agencje nieruchomości i pośrednictwa pracy, mieszkania zlokalizowane są na pierwszym i drugim piętrze (nr 14) i również na trzecim (nr 16).

13. Reliefy na portalu Urzędu Statystycznego w Opolu, widok współczesny, fot. B. Kubica.

Z ul. T. Kościuszki skręcamy w prawo w ul. Krakowską, reprezentacyjną ulicę w centrum miasta i historyczny trakt o kierunku północ-południe. Po krótkiej chwili dochodzimy do pl. Wolności.

Plac Wolności 7-8, dawny dom towarowy *Franza Justa* i salon obuwniczy znanej czeskiej firmy *Bata*, obecnie Urzęd Miasta, architekt powojennej odbudowy: Bogdan Wedemski

Plac Wolności to miejsce, w którym spotykają się dwie ważne ulice Opola: Krakowska prowadząca z rynku do dworca oraz Ozimska wyprowadzająca ruch z miasta w kierunku wschodnim. Współczesny obraz placu został ukształtowany w dużej mierze po drugiej wojnie światowej. Przed wojną dominantą przestrzenną placu był reprezentacyjny gmach, siedziba władz rejencji, o klasycyzującej stylistyce. Zniszczony w 1945 r., został rozebrany ostatecznie w latach 50. XX w. Pierzeję wschodnią placu do drugiej wojny światowej kształtowały dwa budynki: dom towarowy Franza Justa i salon obuwniczy znanej czeskiej firmy Bata (koncern OTA należący do Bata). **(fot. 14)** Ten pierwszy niższy, o dekoracji nawiązującej do stylistyki art déco, ten drugi, monumentalny, o pięciu kondygnacjach i zaokrąglonym narożniku zaprojektowany w stylistyce modernistycznej, w obu wyróżniały się eleganckie, przeszklone, handlowe partery. Budynki zostały mocno zniszczone w 1945 r., decyzję o ich odbudowie podjęto dopiero w latach 50. XX w. Zdecydowano się na formalne scalenie obu budynków według projektu architekta Bogdana Wedemskiego. **(fot. 15)** Dawny dom towarowy Franza Justa przebudowano tak, by nawiązywał bryłą do sąsiedniego budynku. Monumentalny gmach o czterech kondygnacjach odzwierciedla część przedwojennych rozwiązań, m.in. kompozycję i podziały elewacji, a spójna w formie bryła doskonale zamyka od wschodu przestrzeń placu Wolności. Reprezentacyjny biurowiec w kondygnacji parteru mieści funkcję gastronomiczną, na wyższych kondygnacjach znajduje się część wydziałów Urzędu Miasta.

14. Dom towarowy Franza Justa i salon obuwniczy czeskiej firmy Bata, repr. karty pocztowej z lata 30. XX w. wł. prywatna.

15. Biurowiec „Europa" krótko po zakończeniu budowy, ok. 1957 r., fot. A. Śmietański, zbiory Muzeum Śląska Opolskiego.

Z placu Wolności udajemy się w kierunku Rynku, mijając po prawej stronie narożny budynek przy ulicach Zwierzynieckiej i Krakowskiej. Uwagę zwraca modernistyczna elewacja domu –

wynik modernizacji w latach 30. XX w. - w której wyróżnia się zaakcentowany narożnik zwieńczony powtórzoną, przestrzenną literą W. Ulicą Krakowską dochodzimy do Rynku i skręcamy w lewo, idąc wzdłuż pierzei południowej placu. Rynek w Opolu o kształcie prostokąta i wym. ok. 80 x 100 m otacza zabudowa będąca w większości rezultatem powojennej odbudowy nawiązującej do form barokowych. Dominantą placu jest usytuowany pośrodku ratusz – siedziba władz miejskich od czasów średniowiecza. Na współczesny wygląd ratusza składa się XIX-wieczne skrzydło północne inspirowane formami włoskiego gotyku oraz skrzydło południowe pochodzące z lat 30. XX w., autorstwa przywołanego już w spacerze architekta, miejskiego radcy budowlanego, Johannesa Traugotta Schmidta. Gmach wieńczy XIX-wieczna wieża nawiązująca do florenckiego ratusza Palazzo Vecchio. Teraz kierujemy się w stronę ulicy Zamkowej, mijając po lewej stronie kościół i klasztor franciszkanów. Na zamknięciu ulicy pojawia się gotycka Wieża Piastowska i zrealizowany w latach 30. XX w. modernistyczny kompleks siedziby władz rejencji i Prowincji Górnośląskiej, **(fot. 16)** obecnie siedziba Urzędów: Marszałkowskiego i Wojewódzkiego. Przekraczamy kanał Młynówka, jesteśmy już na Wyspie Pasiece – przystajemy, aby móc objąć wzrokiem bryłę. Z położoną w bliskości Starego Miasta Wyspą Pasieką, wyznaczoną przez Odrę i Kanał Młynówka, związana jest najstarsza historia Opola. Na północnym cyplu Wyspy, Ostrówku, funkcjonowała osada przedlokacyjna, a następnie zlokalizowana była siedziba książęca. W wyniku XIX-wiecznej urbanizacji większa część wyspy przekształciła się w dzielnicę o charakterze willowym z towarzyszącym parkiem. W latach 20. XX w. podjęto decyzję o wyburzeniu zamku i budowie w tym miejscu modernistycznej siedziby władz rejencji opolskiej, służącej obecnie władzom państwowym i samorządowym województwa opolskiego.

16. Gmach „nowej" rejencji, lata 30. XX w. zbiory Narodowego Archiwum Cyfrowego.

Ulica Piastowska 14, obecnie siedziba Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego oraz Opolskiego Urzędu Wojewódzkiego, dawna siedziba władz rejencji opolskiej i Prowincji Górnośląskiej (*Neues Regierungsgebäude*), architekt: Konrad Lehmann, współpraca: mistrz budowlany rejencji opolskiej Kirstein

17.Wnętrza „nowej" rejencji, lata 30. XX w., zbiory Narodowego Archiw um Cyfrowego.

Nowa architektura Opola powstawała również w oparciu o konkursy architektoniczne, w ten sposób zrealizowano modernistyczny kompleks siedziby władz regionu według projektu Konrada Lehmanna, miejskiego radcy budowlanego z Piły (*Schneidemühl*), we współpracy z mistrzem budowlanym rejencji opolskiej Kirsteinem. Decyzję o budowie nowej siedziby władz Rejencji Opolskiej i Prowincji Górnośląskiej wynikającą ze zwiększonych potrzeb administracji rejencji podjęto w latach 20. XX w. W latach 1928-1931, w konsekwencji decyzji o lokalizacji nowej siedziby władz regionu na Wyspie Pasiece wyburzono dawną siedzibę książąt piastowskich decydując o pozostawieniu jedynie średniowiecznej wieży. Konkurs na nowy gmach urzędu rejencji w Opolu miał formułę zamkniętą, do udziału zaproszono sześciu radców budowlanych rejencji spoza Opola oraz trzech przedstawicieli opolskiego środowiska. Projekt Konrada Lehmanna, najwyżej oceniony w konkursie, to geometryczna kompozycja prostopadłościennych brył (dwóch wysokich z prostopadłą częścią niską), z cylindrem średniowiecznej wieży jako wolnostojącym elementem. Zrealizowany w latach 1931-1933 nowy gmach siedziby władz rejencji w Opolu odbiega jednak znacznie od konkursowego projektu, jedną z przyczyn zmian było stwierdzenie niekorzystnych warunków gruntowych w części terenu oraz odkryte pozostałości przedlokacyjnej osady. Dominantą zrealizowanego zespołu jest wysoki, prostopadłościenny biurowiec skomponowany z niższym łącznikiem z głównym wejściem, prostopadłym skrzydłem w części założonym na łuku oraz gotycką wieżą. **(fot. 18)** Kubiczne bryły, płaskie dachy, horyzontalne pasy okien, podcień na słupach, nowoczesne rozwiązania funkcjonalne jednoznacznie wpisują kompleks w estetykę modernizmu i funkcjonalizmu. Dawny gmach siedziby rejencji, służący obecnie władzom państwowym i samorządowym województwa opolskiego, jest znakomitym i wybitnym przykładem tej nowoczesnej stylistyki okresu międzywojennego. Szkoda, że o Konradzie Lehmannie, autorze tego wybitnego dzieła, wiadomo na razie niewiele. W okresie poprzedzającym konkurs pracował w Pile na stanowisku radcy budowlanego rejencji pilskiej, w tym czasie zaprojektował m.in. gmach władz rejencji w Pile.

18. Gmach „nowej" rejencji, lata 30. XX w. zbiory Narodowego Archiwum Cyfrowego.

Konrad Lehmann pracował jako radcy budowlany rejencji pilskiej, projektował obiekty użyteczności publicznej w Opolu i Pile. Nieznane są szczegóły jego biografii, podobnie powojenne losy.

Ulica Norberta Barlickiego 5, narożny budynek, obecnie Towarzystwo Alternatywnego Kształcenia TAK, dawniej salon meblowy *Ernst Machinek & Söhne*, architekt: nieznany

Spoglądając jeszcze na południowe skrzydło Urzędu Wojewódzkiego przechodzimy wzdłuż brzegów Stawu Zamkowego, fragmentu dawnej fosy otaczającej nieistniejący już Zamek Piastowski, i dochodzimy do ulicy Norberta Barlickiego. Tutaj, na narożnej działce, przy skrzyżowaniu dawnych *Linden Strasse* i *Turm Strasse* (obecnie ulice N. Barlickiego i M. Niedziałkowskiego) znajduje się kolejny znakomity przykład architektury modernistycznej. Budynek powstał w latach 30. XX w., w miejscu XIX-wiecznego obiektu należącego do

rodziny Friedländerów, właścicieli browaru na Wyspie Pasieka. Rozwiązanie przestrzenne nowego budynku to kompozycja dwóch prostopadłościennych brył, niższej, dwukondygnacyjnej od strony ul. M. Niedziałkowskiego o charakterystycznym zaokrąglonym narożniku, połączonej z wyższą, trójkondygnacyjną od strony ul. N. Barlickiego. Kondygnacja parteru wyróżniała się rytmem wielkich przeszkleń bez podziałów, dodatkowo podobne przeszklenia w części narożnej na drugiej kondygnacji nadawały zaokrąglonemu narożnikowi wrażenie niezwykłej lekkości. Płaskie dachy, asymetria, horyzontalne pasy okien na wyższych kondygnacjach, gładkie, tynkowane elewacje, logika kompozycji to wzorcowy zestaw cech architektury modernistycznej. **(fot. 19)** Tutaj Opolanie mogli realizować zakupy nowych mebli i dywanów, efektownie eksponowanych i reklamowanych, bowiem budynek mieścił salon meblowy firmy *Ernst Machinek & Söhne*. Rodzina Machinek specjalizowała się w stolarstwie oraz handlu meblami, co można odczytać z zachowanych książek adresowych. Jeszcze ok. 10 lat wcześniej, co wynika z książki adresowej z 1926 r., mistrz stolarski Ernst Machinek mieszkał przy *Gerichts Strasse* 7 (obecnie ul. Sądowa). Okres prosperity przerwał, dla rodziny Machinek, jak i wielu innych w Opolu, rok 1945. Po drugiej wojnie światowej budynek służył m.in. Ochotniczym Hufcom Pracy, od początku lat 90. XX w. jest siedzibą Towarzystwa Alternatywnego Kształcenia TAK. Budynek poddany remontowi i przebudowie po powodzi w 1997 r., harmonijnie wpisuje się swoją elegancką, modernistyczną formą w krajobraz Wyspy Pasieki.

19. Siedziba Towarzystwa Alternatywnego Kształcenia „Tak", widok współczesny, fot. G. Schiller.

20. Gmach Izby Handlowo-Rzemieślniczej, ze zb. NAC.

21. Portal gmachu Izby Handlowo-Rzemieślniczej, ze zb. NAC.

Ostatnim etapem spaceru będą dwa przykłady modernistycznych willi na Wyspie Pasieka. Zabudowę mieszkaniową Wyspy do 1945 r. tworzyły nieliczne rezydencje o klasycyzującej stylistyce, kamienice czynszowe i wille zrealizowane w XIX wieku i na pocz. XX w., międzywojenne, wielorodzinne budynki oraz nieliczna grupa jednorodzinnych budynków wpisująca się w stylistykę modernizmu. Po drugiej wojnie światowej wolne jeszcze tereny na Wyspie uzupełniono typowymi blokami mieszkalnymi.

Ulica Strzelców Bytomskich 11, obecnie Konsulat Republiki Federalnej Niemiec w Opolu, dawniej willa mieszkalna, architekt: nieznany

Z ulicy N. Barlickiego skręcamy w ulicę M. Niedziałkowskiego przyglądając się z jednej strony modernistycznej formie dawnego salonu meblarskiego, z drugiej reprezentacyjnej bryle

dawnej Izby Handlowo-Rzemieślniczej autorstwa miejskiego radcy budowlanego Karla Maurera. Gmach na planie litery „L” jest obecnie siedzibą Polskiego Radia Regionalnej Rozgłośni w Opolu. **(fot. 20-21)** Na uwagę zasługują starannie zaprojektowane elewacje przy użyciu strukturalnego tynku oraz dwa monumentalne portale z wapienia dekorowane reliefowymi kompozycjami. Choć stylistyka gmachu mieści się w tradycji klasycyzującej, dekoracje oraz rozwiązania wejść wskazują na inspirację ekspresjonizmem.

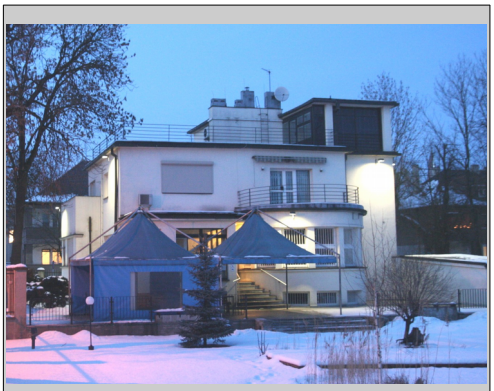

22. Konsulat Republiki Federalnej Niemiec w Opolu, widok od ogrodu, fot. G. Schiller.

23. Konsulat Republiki Federalnej Niemiec w Opolu, fot. M. Adamska.

Z ulicy M. Niedziałkowskiego kierujemy się w prawo w ulicę Strzelców Bytomskich, którą idziemy aż do skrzyżowania z ulicą Pasieczną. Zajmujący narożną działkę budynek, z wejściem głównym od ul. Strzelców Bytomskich i obszernym ogrodem w głębi, to wzorcowy przykład stylistyki bauhausowskiego modernizmu. Asymetryczna kompozycja przenikających się kubicznych brył o zróżnicowanych wysokościach i płaskich dachach, gładkie tynkowane elewacje w jasnej kolorystyce, tarasy na dachach, to cechy, które pozwalają umieścić dawną willę, obecnie Konsulat RFN w Opolu wśród najciekawszych przykładów modernizmu w mieście. **(fot. 22-23)** Aby przyjrzeć się drugiemu przykładowi willi modernistycznej musimy zawrócić ulicą Strzelców Bytomskich, aż do skrzyżowania z ulicą Powstańców Śląskich, skręcić w prawo w tą ostatnią i podążać nią prawie do samego końca, z przejściem pod wiaduktem kolejowym. Zróżnicowana zabudowa mieszkaniowa mijana po drodze odzwierciedla kolejność przemian stylistycznych i funkcjonalnych, jakim podlegała od 2. poł. XIX w. do czasów współczesnych, równocześnie przedstawiając różne skale rozwiązań z tego samego okresu współistniejące obok siebie: m.in. eklektyczną willę z romantyczną wieżyczką, dawna rezydencję o bogatej, neorenesansowej dekoracji czy malowniczy dom w stylu szwajcarskim. Na uwagę zasługują również nasadzenia zieleni wysokiej wzdłuż ulic Wyspy Pasieki. Ulicy Powstańców Śląskich towarzyszą kasztanowce.

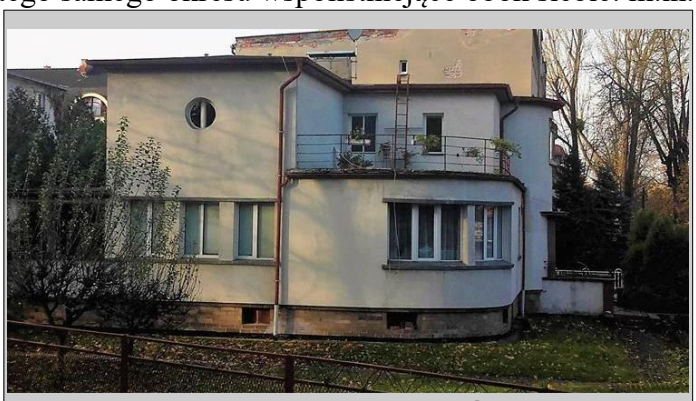

24. Willa mieszkalna, ul. Powstańców Śląskich 38, widok współczesny, fot. M. Adamska.

Ulica Strzelców Bytomskich 38, willa mieszkalna, architekt: nieznany

Choć budynek pod numerem 38 jest nieco mniejszy niż przedstawiona powyżej siedziba Konsulatu RFN w Opolu, to jego bryła ukształtowana została w oparciu o te same reguły architektury modernistycznej. Asymetryczna kompozycja kubicznych brył o wysokości jednej i dwóch kondygnacji urozmaicona została dwoma półwalcami: klatki schodowej oraz pokoju dziennego na parterze z tarasem na dachu. W tylnej elewacji do kubicznej formy dodano przekryty dachem taras na słupach. Stylistykę modernizmu wzmacniają płaskie dachy,

gładkie, białe elewacje oraz okrągłe okno, modne wówczas nawiązanie do architektury okrętowej. **(fot. 24)** Z zachowanej książki adresowej Opola z 1937 r. wynika, że właścicielem willi przy Ludwig Strasse 38 oraz nieruchomości pod numerami 36 i 40 był dyrektor Willy Becker.

W tym miejscu spacer się kończy, po wędrówce w poszukiwaniu modernizmu, można odpocząć w pobliskim Parku Nadodrzańskim…

LITERATURA:

■Adamska M., *Wybrane aspekty rozwoju przestrzennego Opola w latach 1816-1945*, praca doktorska, Politechnika Wrocławska, Wrocław 2006.
■Adamska M., *Dwa gmachy urzędu opolskiej rejencji - od XIX-wiecznego neoklasycyzmu do modernizmu okresu międzywojennego* [w:] Integracja sztuki i techniki w architekturze i urbanistyce, t. I, (red.) G. Rzepecki, Wydawnictwa Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2014, ISBN-978-83-64235-11-5, s. 9-18.
■Adamska M., *Rzeźby Thomasa Myrtka (1888-1935) w międzywojennej architekturze Śląska* [w:] Integracja sztuki i techniki w architekturze i urbanistyce, t. II, (red.) G. Rzepecki, Wydawnictwa Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2014, ISBN-978-83-64235-54-2, s. 9-19.
■Adamska M., *Detal architektury międzywojennej Opola. Niedocenione dziedzictwo,* [w:] Opolski Informator Konserwatorski, (red.) A. Molenda, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Opolu, Opole 2015, s. 243-259.
■Adamska M., *Play of tradition and modernity.The interwar competition for the seat of the authorities of the regency of Opole/Gra w tradycję i nowoczesność. Międzywojenny konkurs na gmach siedziby władz rejencji w Opolu* [in:] Defining the architectural space. Games and play of architecture/Definiowanie przestrzeni architektonicznej. Gry i zabawy architektury, edd.: Dariusz Kozłowski, Maria Misiągiewicz, „Czasopismo Techniczne", 112, 9-A/2015, 15, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, s. 5-12.
■*Adressbuch für die Stadt Oppeln Hauptstadt der Provinz Oberschlesien*, C.J. Pohl, Oppeln 1926.
■*Adressbuch der Stadt Oppeln*, Gauverlag, Oppeln 1937.
■Hanada A., *Architektura Opola wpisana w dzieje miasta*, Oficyna Piastowska, Opole 2008.
■Kalbarczyk-Klak E., *Architektura modernistyczna w przestrzeni miejskiej Opola*, [w:] Modernizm w Europie. Modernizm w Gdyni. Architektura pierwszej połowy XX wieku i jej ochrona w Gdyni i w Europie, (red.) Maria Jolanta Sołtysik, Robert Hirsch, Urząd Miasta Gdyni, Gdynia 2011, s. 341-344.
■*Oppeln*, (red.) F. Kaminsky, K. Maurer, DARI, Berlin 1926.
■Szczypka-Gwiazda B., *Pomiędzy tradycją a nowoczesnością. Architektura sakralna na polskim i niemieckim Górnym Śląsku 1918-1939*, [w:] Sztuka Górnego Śląska, (red.) Ewa Chojecka, Muzeum Śląskie, Katowice 2009, s. 393-413.
■Szczypka-Gwiazda B., *Urbanistyka i architektura Ziem Górnośląskich w obrębie Republiki Weimarskiej*, [w:] Sztuka Górnego Śląska, (red.) Ewa Chojecka, Muzeum Śląskie, Katowice 2009, s. 347-374.
■ Schmidt J. T., *Neubauten der Stadt Oppeln*, F.E. Hübsch, Berlin 1929.
■Störtkuhl B., *Moderne Architektur in Schlesien 1900 bis 1939. Baukultur und Politik*, Oldenburg Verlag, München 2013.
■Wessinghage-Okon M., *St. Peter und Paul in Oppeln 1925-2000*, Institut für ostdeusche Kirchen- und Kulturgeschichte e.V., Regensburg 2001.